

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος

Ο Ύμνος Πατριωτικός του Ρήγα Βελεστινλή: Ανάλυση

Στη συγκρότηση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων εδώ και τόσους αιώνες Ελλήνων, ο Ρήγας Βελεστινλής ως πρώτο μέλημά του το 1797 είχε την ανύψωση του ηθικού τους, την εμπύχωσή τους, και την ενίσχυση της αυτοσυνειδησίας τους, της ιστορικής τους μνήμης¹. Έτσι, θα ήταν δυνατόν να τους ωθήσει να πάρουν τα όπλα για τον ένοπλο αγώνα, που θα άρχιζε, για την επανάσταση κατά του Οθωμανού κατακτητή. Γνώριζε καλά πως χωρίς υψηλό ηθικό και αυτοπεποίθηση δεν θα ξεκινούσαν οι σκλαβωμένοι Έλληνες για πόλεμο, για την απελευθέρωσή τους.

Για τον σκοπό αυτό ο Ρήγας χρησιμοποίησε τα βασικά μέσα της επικοινωνίας, τα έντυπα και την μουσική. Εξέδωσε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, για να δώσει στους Έλληνες πρότυπο ανδρείας, αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας. Επίσης, *Τα Ολύμπια*, που αναφέρονταν τα αγωνίσματα των Ολυμπιακών αγώνων, όπου δίνει και την σημαντική πληροφορία πως τα αγωνίσματα αυτά διατηρούνταν στην Θεσσαλία και την Ελλάδα, τονίζοντας έτσι την διαχρονικότητα του Ελληνισμού. Ακόμη, εξέδωσε το βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις*, που αναφέρεται στην δόξα της αρχαίας Ελλάδος, στα κατορθώματα των προγόνων του 4^{ου} αιώνα π.Χ., προσθέτοντας αρκετές πολιτικοκοινωνικές παρατηρήσεις. Επί πλέον, καταχώρισε πολλά ιστορικά στοιχεία στην μεγαλειώδη δωδεκάφυλλη *Χάρτα* του, συνδέοντας έτσι, το παρόν με το ένδοξο παρελθόν της Ελλάδος.

Γνώριζε καλά ο Ρήγας πως μόνο με ενθουσιαστικά τραγούδια, με παιάνες, θα ήταν δυνατόν να εμπυχωθούν, να ενθουσιαστούν οι σκλαβωμένοι ραγιάδες. Θα θυμόταν από το σχολείο του και τα διαβάσματά του το «*Παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε, ἐλευθεροῦτε πατρίδα...*» και του χωλού ποιητή Τυρταίου, που με τους παιάνες του εμπύχωνε τους Σπαρτιάτες στρατιώτες. Γι' αυτό εξάλλου ο Ρήγας συμπεριλαμβάνει και τον Τυρταίο στην ελληνική πνευματική δύναμη, που τη συμβολίζει με το «ρόπαλο του Ηρακλέους», στους εκατό δέκα τέσσερις μεγάλους αρχαίους Έλληνες από τον εντέκατο αιώνα π.Χ. μέχρι τον πρώτο αιώνα μ.Χ. στο περιθώριο των φύλλων 10^ο και 11^ο της *Χάρτας της Ελλάδος*.

Για τον σκοπό αυτό ο Ρήγας συνέθεσε τον δικό του παιάνα και τον ονόμασε «*Θούριο*», λέξη την οποία δανείστηκε από τους Αττικούς ποιητές². Η λέξη «*θούριος*» είναι επίθετο και προέρχεται από το ρήμα θρώσκω, που σημαίνει ορμητικός, μαινόμενος, πολεμικός. Ο Ρήγας το 1796 χρησιμοποίησε τον όρο «*θούριος*», δείγμα και αυτό της μελέτης των αρχαίων κλασικών κειμένων, εισάγοντας επί πλέον τον όρο στο νεοελληνικό λεξιλόγιο, που γίνεται συνώνυμος με την επανάσταση. Με τον *Θούριο*, «*Ως πότε παλληκάρια*», ο Ρήγας απευθύνονταν σε όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου³. Μάλιστα, ο ίδιος επεξηγεί την σημασία του όρου «*Θούριος*»,

¹ Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας Βελεστινλής και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2017.

² Η λέξη «*θούριος*» αναφέρεται από τον Αισχύλο, *Επτά επί Θήβας* 42, *Πέρσαι* 73, *Αγαμέμνων* 112, *Ευμενίδες* 627, *Αίας* 212, 612, και τον Αριστοφάνη, *Ιππής* 757, *Βάτραχοι* 1289.

³ Για την ανάλυση του *Θουρίου* βλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, *Ρήγα Βελεστινλή Θούριος: Ανάλυση, ανακοίνωση στο Συνέδριο Ελεγεία, πατριωτικά Θούρια στην ελληνική ποίηση από 7ο αι. μέχρι σήμερα*, 21 Ιουλίου 2013, Βάλια Κάλντα Γρεβενών, και στο *Μελέτες για τον Ρήγα Βελεστινλή. Τριάντα χρόνια 1990-2020*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2020, σελ. 373-402.

λέγοντας πως είναι «ορμητικός Πατριωτικός⁴ ύμνος πρώτος». Η αναφορά στο «ύμνος πρώτος», σημαίνει πως ο Ρήγας έχει γράψει και ένα δεύτερο παιάνα.

Πράγματι, τα Βιενναία έγγραφα περί Ρήγα, που ήρθαν στο φως το 1891 και 1930 αντίστοιχα από τον Αιμίλιο Λεγράν και τον Κων. Αμαντο, αναφέρουν πως στο βιβλίο, που είχε τυπωθεί στον τυπογραφείο των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου με τίτλο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, ο Ρήγας συμπεριλαμβάνει και ένα επαναστατικό τραγούδι στον ήχο της γαλλικής «Καρμανιόλας». Αξιόλογη πληροφορία, που δείχνει πως ο Ρήγας, όπως και στον *Θούριο*, «Ως πότε παλληκάρια», που σημείωνε πως πρέπει να τραγουδιέται στον ήχο «Μια προσταγή μεγάλη», ένα αρκετά διαδεδομένο τραγούδι εκείνη την εποχή που αναφέρονταν στα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη, έτσι ανέγραψε και στο δεύτερο παιάνα του, πως πρέπει να τραγουδιέται στον ήχο του αρκετά γνωστού γαλλικού τραγουδιού, της «Καρμανιόλας»⁵. Τονίζεται πως για τον δεύτερο παιάνα του ο Ρήγας χρησιμοποίησε τη μουσική άλλου τραγουδιού, που ήταν «μίμησις του γαλλικού *La Carmagnole*»⁶ και όχι ότι μετέφρασε το γαλλικό κείμενο. Παρατηρούμε την μεθοδική τακτική του Ρήγα να χρησιμοποιεί γρήγορα και αποτελεσματικά μέσα, για να προωθήσει στο λαό το επαναστατικό μήνυμά του με τους ήδη πολύ γνωστούς μουσικούς ήχους.

Μετά την προδοσία, τη σύλληψη του Ρήγα και την αποκάλυψη της επαναστατικής κίνησής του, η Αυστριακή Αστυνομία κατάσχεσε όλα τα αντίτυπα της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, όπου περιέχονταν ο *Θούριος*, καθώς και τα αντίτυπα του *Στρατιωτικού Εγκολπίου* με τον παιάνα στον ήχο της *Καρμανιόλας*, τον *Ύμνο Πατριωτικό*. Όλα τα αντίτυπα τα ευρισκόμενα στο τυπογραφείο των Αδελφών Πούλιου και στο βιβλιοδετείο καταστράφηκαν. Δυστυχώς δεν έχει βρεθεί αντίτυπο ή αντίγραφό του, που θα ήταν χρησιμότερο για την διαλεύκανση των σχετικών ζητημάτων. Είναι από τα ζητούμενα της ιστορικής έρευνας. (EIKONA 11)

Τονίζεται πως το ενοχοποιητικό στοιχείο για την κατάσχεση του τυπωμένου *Στρατιωτικού Εγκολπίου* ήταν η παρουσία του επαναστατικού άσματος *Ύμνος Πατριωτικός*. Οι περιεχόμενοι στρατιωτικοί κανόνες του Κεβενχόλερ ήδη είχαν εκδοθεί και κυκλοφορούσαν ελεύθερα. Παρόμοια και με την κατάσχεση της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* αιτία ήταν ο επαναστατικός *Θούριος*, ενώ το γαλλικό σύνταγμα είχε ήδη ελεύθερα δημοσιευθεί.

⁴ Το επίθετο «πατριωτικός» καταγράφεται ίσως για πρώτη φορά το 1797 από τον Ρήγα. Βλ. Στεφ. Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, προλεγόμενα Κ.Θ. Δημαρά, Ερμής Αθήνα 1980, σελ. 787, όπου μνημονεύεται σε μεταγενέστερο έργο. Την ίδια χρονιά το 1797 αναφέρεται και από τον Ευγένιο Βούλγαρι, στο βιβλίο του, *Επιστολή του σοφωτάτου κυρίου Ευγενίου Αρχιεπισκόπου πρώην Σλαβωνίου και Χερσώνος*, Τεργεστίω, εν τη τυπογραφία του Ιωάννου Μπατίστα Σπεραντίου, 1797, σελ. 53. Ο όρος «πατριωτισμός», μνημονεύεται και από τον Ρήγα στον *Θούριο*, αλλά είχε ήδη καταγραφεί από τους Δημητρείς στη *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791, σελ. 206.

⁵ «Καρμανιόλα» ήταν το τραγούδι και χορός που ο επαναστατημένος λαός του Παρισιού τραγούδαγε και χόρευε γύρω από το ικρίωμα, όπου ήταν η γκιλλοτίνα, η λαιμητόμος, κατά τις ημέρες της τρομοκρατίας. Αρχίζει μάλιστα με την αναφορά στην Μαρία Αντουανέττα. Το όνομα «καρμανιόλα» δόθηκε από το ένδυμα που είχαν οι επαναστάτες των νότιων περιοχών της Γαλλίας. Η σημασία της επεκτάθηκε στην λαιμητόμο και «καρμανιόλο» ονομάζονταν οι οπαδοί της επαναστατημένης Γαλλίας.

⁶ Βλ. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινή*, Αθήνα 1891, αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1996, σελ. 67. Κωνστ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινή*, Αθήνα 1891, αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1997, σελ. 165.

Allegro

Ma-dam'Ve-to a-vait pro-mis De faire é-gor-ger tout Pa-ris, Ma-dam'Ve-to a-vait pro-mis De faire é-gor-ger tout Pa-ris. Mais son coup a man-qué Grâce à nos ca-non-nié: Dan-sons la car-ma-gno-le, Vi-ve le son, Vi-ve le son Dan-sons la car-ma-gno-le, Vi-ve le son du ca-non!

Allegro:

Ὁ-λα τά ἔ-θνη πο-λε-μοῦν καὶ τοὺς τυ-ράν-νους των ὀρ-μοῦν — ὁ-λα τά ἔ-θνη πο-λε-μοῦν καὶ τοὺς τυ-ράν-νους των ὀρ-μοῦν — ἐκ-δί-κη-σιν γυ-ρεύ-ουν καὶ τοὺς ἐ-ξο-λο-θρεύ-ουν καὶ τρέ-χουν γιὰ τὴ δό-ξα μέ-χα-ρά στή-φω-τιά καὶ τρέ-χουν γιὰ τὴ δό-ξα στή-φω-τιά βρέ παι-διά...

Ἡ μουσικὴ τῆς «Καρμανιόλας».
ΕΠΙΛΟΓΗ: ἡ γαλλικὴ Καρμανιόλα. — ΚΑΤΩ: οἱ ἰδίαις νότες ὁ Πατριωτικὸς Ὕμνος.

Από την εργασία του Λεάνδρου Βρανούση, *Ο «Πατριωτικός Ὕμνος» του Ρήγα και η Ελληνικὴ «Καρμανιόλα»*, Αθήνα 1960, σελ. 41.

Ωστόσο, ο Χριστόφορος Περραιβός το 1798 ευρισκόμενος στην γαλλοκρατούμενη Κέρκυρα εξέδωσε τρία τραγούδια, το πρώτο με τίτλο *Θούριος*, ἴσως ὁρμητικὸς πατριωτικὸς ὕμνος πρώτος, εἰς τον ἦχον "Μα προσταγή μεγάλη". Το δεύτερο Ὕμνος Πατριωτικὸς τῆς Ἑλλάδος και ὅλης τῆς Γραικίας προς ξαναπόκτησιν τῆς αὐτῶν Ἐλευθερίας και το τρίτο, Ὕμνος εγκωμιαστικὸς παρ' ὅλης ἡς Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε, εἰς τον ἦχον τῆς Καρμανιόλας⁷, στο οποίο ωστόσο ἔχει βάλει και το ὄνομά του, δηλώντας ἔτσι τον δημιουργό του τρίτου αὐτοῦ τραγουδιού. Στα δύο πρώτα δεν ανέγραψε τον δημιουργό τους, τον Ρήγα, ἴσως γιατί θα θεώρησε αυτονόητο το ὄνομα του Ρήγα, μια και τραγουδιόταν στις συναντήσεις των συμπατριωτῶν τους. Μάλιστα, ο Περραιβός γράφει στο βιβλίο του με την βιογραφία του Ρήγα, πως ευρισκόμενος στην Κέρκυρα τύπωσε τα δυο ἄσματα του Ρήγα μαζί με το δικό του, «...ο υπέρ πατρίδος ενθουσιασμός των Ἐπτανησίων και Στερεοελλαδιτῶν ηρέθισαν αὐτόν να δευτεροτυπώση τα δύο ἄσματα του Ρήγα, ομοῦ δε με το κατωτέρω ἰδικόν του...»⁸.

Συμπληρωματικά αναφέρομε πως ο Karl Iken, (*Eunomia...*, τόμ. Β', 1827, σελ. 130 κ. εξ.) δημοσίευσε δύο στροφές του Ὕμνου Πατριωτικὸς, με την παρατήρηση πως εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ ἓνα ποίημα του Ρήγα. Επίσης, ο

⁷ Κατὰ την ἐπέτειο των διακοσίων χρόνων, το 1998, ἀπὸ τον μαρτυρικὸ θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή, επανεκδόθηκαν ἀναστατικά και τα τρία ἄσματα ἀπὸ το Κέντρο Ἐρεύνης του Μεσαιωνικοῦ και Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν με ἐπιμέλεια και εἰσαγωγικὸ κείμενο του Κώστα Λάππα.

⁸ Χριστόφορου Περραιβοῦ, *Σύντομος βιογραφία του αοιδήμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλοῦ*, Ἐν Ἀθήναις 1860, ἀναστατικὴ επανέκδοση Βιβλιοπωλεῖον Νότη Καραβία, Αθήνα 1973, σελ. 39.

απομνημονευματογράφος της Επανάστασης Ν. Σπηλιάδης αναφέρει «ότι ο Ρήγας τραγούδησε τους κλέφτες και ύμνησε τον Κολοκοτρώνη 'εις το πολεμικόν του άσμα το κατά την γαλλικήν πορείαν dansons la carmaghole'» όπως παρατηρεί ο Λ. Βρανούσης. Μάλιστα, καθοριστική ήταν η συμβολή του Λεάνδρου Βρανούση⁹, με την ειδική μελέτη του για τον *Ύμνο Πατριωτικό*, στην διαλεύκανση των σχετικών προβληματισμών, τεκμηριώνοντας πως «το τραγούδι που σύνθεσε ο Ρήγας 'κατά απομίμησιν' του γαλλικού *la carmaghole* είναι ο γνωστός Πατριωτικός ύμνος του 'Όλα τα έθνη πολεμούν...», παραθέτοντας μάλιστα και την αντίστοιχη μουσική σημειογραφία τους.

Ο *Ύμνος Πατριωτικός* είναι ένας αντιτυραννικός παιάνας, που απευθύνεται στους σκλαβωμένους Έλληνες, τους οποίους αποκαλεί παλληκάρια, όπως τους αποκαλεί και στον *Θούριο*. Ένα πολεμικό σάλπισμα προς τους κλεφταρματολούς και όλους τους Έλληνες για τον μεγάλο αγώνα της απελευθέρωσης από την σκλαβιά. Σκοπός του Ρήγα ήταν να ενθουσιάσει τους σκλαβωμένους και να τους ωθήσει να πάρουν τα άρματα για την μάχη, τον ένοπλο αγώνα, την «φωτιά», όπως τον ονομάζει. Ίσως γι' αυτό και τον συμπεριέλαβε στο *Στρατιωτικό Εγκόλπιο* με τους στρατιωτικούς κανονισμούς.

---

⁹ Λεάνδρου Βρανούση, *Ο «Πατριωτικός Ύμνος» του Ρήγα και η Ελληνική «Καρμανιόλα»*, Αθήνα 1960. Ανάτυπο με προσθήκες από τον τόμο «*Εις Μνήμην Κ. Αμάντου*», Αθήνα 1960, σελ. 299-336. Απ. Δασκαλάκη, *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1977, Κεφ. Ε', «Ο 'Πατριωτικός Ύμνος'», σελ. 53-72. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, Στοχαστής, Τρίτη έκδοση, Αθήνα 2012, σελ. 358-364.

(1)
ΥΜΝΟΣ ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΟΣ

Τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅλης τῆς Γραικίας·

Πρὸς ξαναπόκτησιν τῆς αὐτῶν Ἐλευθερίας.

Ὅλα τὰ ἔθνη πολίμῳ,
Καὶ τὰς Τυρσίνους τὰς ὀρμῶν,
Ἐκδίκουσι γυριῶν,
Καὶ τὰς ἐξολοθρεύων,
Καὶ τρίχην γιὰ τὴν δόξαν,
Μὴ χαρὰ εἰς φωτιά.
Κ' ἐκεῖνα πῶς ἀποκτῶν,
Ὅτι καὶ ἂν θύλων ἀποκτῶν·
Διὶ τὴν τὴν Ἰταλίαν,
Πῶς πῆρ ἑλευθερίαν,
Καὶ τρίχει γιὰ τὴν δόξαν,
Μὴ χαρὰ εἰς φωτιά.
Ἐτζε κ' ἡμεῖς, ὧ ἀδελφοί,
Νὰ συκαθῶμεν μὴ ὀρμῶν,
Ἐκδίκουσι ζυγῶντες,
Τυρσίνους ἀπωλῶντες,
Γιὰ τὴν ἑλευθερίαν,
Μὴ χαρὰ, μὴ πρὸς φωτιά.

Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ κερκυραϊκοῦ ἐντύπου (1798),
πού περιέχει τὸν «Πατριωτικὸ Ὑμνο».

Ὁ Ὑμνος Πατριωτικὸς πρέπει να ολοκληρώθηκε το καλοκαίρι του 1797, μετὰ την εἴσοδο του Ναπολέοντα στην Ἰταλία, ὅπως αὐτὸ συμπεραίνεται ἀπὸ την αναφορὰ στη δευτέρη στροφή στην Ἰταλία, που τότε με την εἴσοδο των γαλλικῶν στρατευμάτων αποτινάχθηκε ἡ κυριαρχία της Αυστρίας. Ὁ πλήρης τίτλος του επαναστατικοῦ παιάνα εἶναι, Ὑμνος Πατριωτικὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅλης τῆς Γραικίας πρὸς ξαναπόκτησιν τῆς αὐτῶν ἐλευθερίας, καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 42 στροφές. Σημειώνουμε ὅτι εἶναι τὸ μόνο ἀπὸ τα διασωθέντα ἔργα του Ρήγα, στο ὁποῖο αναφέρει τὸν ὄρο «Γραικία», την ὁποία θεωρεῖ μάλλον ευρύτερη ἀπὸ την Ἑλλάδα, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ την αναφορὰ «καὶ ὅλης τῆς Γραικίας».

Ἀνάλυση

Μια πρώτη γενικὴ παρατήρηση κατὰ την ἀνάγνωση του Ὑμνου πατριωτικοῦ ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ρήγας χρησιμοποιεῖ ὡς ἐπωδὸ σε αρκετές στροφές τις ἴδιες φράσεις, δίνοντας ἔτσι μεγαλύτερη ἔμφαση στο νόημα τους, γιὰ την παρακίνηση των σκλαβωμένων στην μεγάλη ἀπόφαση, τὸν ἐνοπλο ἀγῶνα, τὸν ἀγῶνα τῆς ἐπανάστασης, που «Φωτιά» τὸν ἀποκαλεῖ. Ἐτσι, ἡ ἐπωδὸς «στη φωτιά, μπρε παιδιὰ» βρίσκεται σε δεκατέσσερις στροφές καὶ «με χαρὰ στη φωτιά» σε δώδεκα στροφές. Ἄξιο ὡστόσο ἐπισημάνσεως εἶναι τὸ γεγονός πως καὶ ὁ Διονύσιος Σολωμὸς στον

Ύμνο εις την Ελευθερίαν στις στροφές 68 και 69 «φωτιά» ονομάζει τον πόλεμο, όπως ο Ρήγας, τον οποίο μάλιστα μνημονεύει στη 18^η στροφή¹⁰.

Επίσης, αποκαλεί «παιδιά» και «παλληκάρια» τους σκλαβωμένους κλεφταρματολούς. Σε πέντε στροφές, ως επωδό έχει «με χαρά, μπρε παιδιά» και σε τέσσερις στροφές «στο δουνιά, μπρε παιδιά». Δείχνει κατ' αυτόν τον τρόπο, πως στην «φωτιά», στον πόλεμο της επανάστασης, πάνε αποφασισμένοι με χαρά.

Ακόμη, παρατηρούμε πως ο Ρήγας συγκεκριμενοποιεί τον ένοπλο αγώνα της επανάστασης, πως γίνεται εναντίον των «Τυράννων», των κατακτητών, μνημονεύοντάς τους σε δεκατέσσερις στροφές, και μάλιστα στη στροφή 22 κυριολεκτεί και τους αποκαλεί «τυράννους Οθωμανούς». Επίσης, την «Τυραννία» επτά φορές την αναφέρει, την «Τουρκία» σε δέκα στροφές και σε δύο στροφές μνημονεύει τους «Τούρκους». Συγκεκριμένος είναι ο στόχος των σκλαβωμένων εναντίον των τόσων αιώνων κατακτητών, των «Οθωμανών Τυράννων».

Μια άλλη παρατήρηση είναι πως ο Ρήγας επαναλαμβάνει και στον Ύμνο *Πατριωτικό* σε τρεις στροφές το «Ως πότε» του *Θουρίου*, με την ψυχολογική δυναμική, που περιέχει. Στην στροφή 4 αναφωνεί μέχρι πότε θα κάνουν οι σκλαβωμένοι υπομονή και θα ζουν στην τυραννία:

*«Ως πότε' ημείς υπομονή,
και να μη βγάνωμεν φωνή;».*

Παρόμοια και στις στροφές 9 και 17 διερωτάται μέχρι πότε οι κλεφταρματολοί θα αδρανούν:

*«Ως πότε, άνδρες ζακουστοί,
να είστε πάντα σφαλιστοί;».*

«Ως πότε τους βαστάτε;».

Σημαντικό στοιχείο της ανάλυσης του *Ύμνου Πατριωτικού* αποτελεί το γεγονός ότι ο Ρήγας ούτε σε αυτόν τον παιάνα απευθύνει έκκληση για βοήθεια στις ξένες δυνάμεις. Θέλει να στηρίξει την επανάστασή του στις ντόπιες, γηγενείς δυνάμεις και πρωτίστως στους κλεφταρματολούς. Γι' αυτό και συνέθεσε αυτόν τον παιάνα και μάλιστα στον ήχο της περιβόητης γαλλικής «καρμανιόλας», που ξεσήκωνε τα πλήθη των Γάλλων επαναστατών.

Ένα άλλο ιδιαίτερο στοιχείο που διαφαίνεται στον *Ύμνο Πατριωτικό* είναι η σταθερή απόφαση του Ρήγα για την άμεση έναρξη του ένοπλου αγώνα. Με έμφαση τονίζει πως «τώρα» οι σκλαβωμένοι πρέπει να ξεκινήσουν της επανάστασης, για την αποτίναξη ης σκλαβιάς, για την οποία ο ίδιος ο Ρήγας έχει κάνει την σχετική προετοιμασία. Χρησιμοποιεί το χρονικό επίρρημα «τώρα» και μάλιστα σε οκτώ στροφές, 8, 10, 24, 33, 35, 38, 40 και 42. Είχε ετοιμάσει το σχέδιό του και με αποφασιστικότητα, «τώρα», θα άρχιζε την επανάστασή του, στην οποία προσκαλεί και τους εμπειροπόλεμους κλεφταρματολούς.

***

Σε έξι θεματικές ενότητες αναπτύσσει μεθοδικά Ο Ρήγας τον *Ύμνο Πατριωτικό*, όπως μπορεί κανείς να παρατηρήσει στη συνέχεια την σχετική ανάλυση.

Α' Ενότητα, 1-2 στροφές. Στις δύο πρώτες στροφές ο Ρήγας θέλει να δείξει εξ αρχής στους σκλαβωμένους Έλληνες, πως και άλλα έθνη πολεμούν για την ελευθερία τους «τώρα», που ξεκινάει την επανάστασή του. Θέλει να δείξει το διεθνή

¹⁰ Δημητρίου Καραμπερόπουλου, «Σολωμός και Ρήγας», περιοδ. *Ακτή*, Λευκωσία Κύπρου, τεύχ. 129, 2021, σελ. 27-32.

περίγυρο, πως είναι κατάλληλος καιρός για να δράσουν, να επαναστατήσουν και οι Έλληνες για την ελευθερία τους, έχοντας το παράδειγμα των άλλων εθνών. Αναφέρει μάλιστα ονομαστικά την Ιταλία, που τότε το 1797 απέκτησε την ελευθερία από την αυστριακή κυριαρχία, μετά την είσοδο των στρατευμάτων του Ναπολέοντα. Γι' αυτό σημειώνουμε πως εκείνη την περίοδο ο Ρήγας θα ολοκλήρωσε τον *Ύμνο Πατριωτικό*.

Ενδιαφέρον έχει να λεχθεί, πως ο Ρήγας χρησιμοποιεί τον όρο «Έθνος» στην πρώτη στροφή και τον επαναλαμβάνει στην τέταρτη και την προτελευταία στροφή, ενώ στον *Θούριο* απουσιάζει. Σημειώνουμε με την ευκαιρία πως στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, χρησιμοποιεί τον όρο «έθνος» αποδίδοντας τους γαλλικούς όρους «nation» και «peuple» και σε μερικά άρθρα μάλιστα του Συντάγματος προσθέτει ο ίδιος τον όρο «έθνος».

Χαρακτηριστικές, ωστόσο, είναι οι λέξεις που δηλώνουν ψυχική δυναμική, όπως «ορμούν» στην πρώτη στροφή, θέλοντας να δείξει την με δύναμη επιθετική κίνηση των σκλαβωμένων εναντίον των Τυράννων τους, για να τους εκδικηθούν, για τα δεινά της σκλαβιά τους. Επίσης, το ρήμα «αποκοτούν» στη στροφή 2, τονίζοντας την δράση των απελπισμένων, επισημαίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ψυχολογική κατάσταση των σκλαβωμένων εθνών.

*«Όλα τα έθνη πολεμούν
και στους Τυράννους τους ορμούν
εκδίκησιν γυρεύουν
και τους εξολοθρεύουν».*

*«Κ' εκείνα που αποκοτούν,
ό,τι κι αν θέλουν αποκτούν·
διέτε την Ιταλίαν,
πώς πήρ' ελευθερίαν».*

Β' Ενότητα, 3-14 στροφές. Αποτελείται από δώδεκα στροφές, και σε αυτές ο Ρήγας απευθύνεται στους σκλαβωμένους Έλληνες και ιδιαίτερα στους κλεφταρματολούς¹¹, που ζουν στα βουνά και είναι εξασκημένοι στην τέχνη του πολέμου. Τους προτρέπει να ξεσηκωθούν εναντίον των Τυράννων τους και να αποκτήσουν την Ελευθερία τους, όπως και τα άλλα έθνη, που ανέφερε στις δύο πρώτες στροφές.

Στη στροφή 4 διερωτάται ο Ρήγας μέχρι πότε οι σκλαβωμένοι Έλληνες θα μένουν αδρανείς, ζώντας στην σκλαβιά και στην καταφρόνηση,

*«Ως πότε' ημείς υπομονή,
και να μη βγάνωμεν φωνή;
Σα να 'μαστε δεμένοι
ζούμεν τυραννισμένοι
και καταφρονημένοι».*

Παράλληλα, στη στροφή 5 παρουσιάζει την εκπεφρασμένη απορία όλων των εθνών, πώς οι γενναίοι αυτοί Έλληνες, με την μακραίωνη ιστορία, ανέχονται να ζουν στην σκλαβιά, ενώ μπορούν να ελευθερωθούν,

¹¹ Χαρακτηριστική είναι η παρατήρηση του Φιλικού, λογίου και πολιτικού, Γεωργίου Λασσάνη (1793-1877) στο χειρόγραφο του, που απόκειται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, ότι «Οι κλέφταις ευρέθησαν οι μόνοι καλώς οπλισμένοι, οι μόνοι οπασούν εμπειροπόλεμοι», *Το στρατιωτικόν της Ελλάδος. Δοκίμιον ιστορικόν*, σελ. 3.

*«Όλα τα έθνη το θωρούν,
και πάλ' ευθύς το απορούν,
πώς τέτοια παλληκάρια,
που 'ναι σαν τα λιοντάρια,
να ζουν στην τυραννίαν».*

Μάλιστα, ο Ρήγας τους παρομοιάζει με τα λιοντάρια, όπως κάνει και στην αρχή του *Θουρίου*,

*«Ός πότε παλληκάρια θα ζούμεν στα στενά
μονάχοι σαν λιοντάρια».*

Ακόμη, στην *Χάρτα* του, στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* συμβολίζει τους σκλαβωμένους με το λιοντάρι. Στην εμβληματική αυτή παράσταση του κοιμισμένου λιονταριού, στην ράχη του οποίου επικάθονται τα σύμβολα εξουσίας του σουλτάνου, στα πόδια του λιονταριού ο Ρήγας έχει θέσει το «ρόπαλο του Ηρακλέους», που είναι σύμβολο της ελληνικής δύναμης, όπως αναγράφει στο *Υπόμνημα της Χάρτας*. Θέλει να δείξει ο Ρήγας πως, όταν οι σκλαβωμένοι ξυπνήσουν με τους παιάνες του, τον *Θούριο*, τον *Ύμνο Πατριωτικό* και την επανάσταση του, θα αρπάξουν το ρόπαλο - τα όπλα, θα γκρεμίσουν την εξουσία του σουλτάνου και θα δημιουργήσουν την δημοκρατική του πολιτεία.

Για να ενισχύσει το ηθικό των Ελλήνων, ο Ρήγας στη στροφή 6 προσφέρει ως πρότυπο αγωνιστικότητας τους «προπάτορες», τους προγόνους, ώστε να αποτινάξουν την τυραννία και την σκλαβιά,

*«Παράδειγμα μας είναι
των προπατόρων μνήμαι».*

Πρόμοια και στον *Θούριο*, (στίχ. 117-120) προτρέπει τους Έλληνες να μοιάσουν τους προπάτορες, του προγόνους στην αγωνιστικότητα,

*«Πώς οι προπάτορές μας ωρμούσαν σαν θεριά,
για την Ελευθερίαν πηδούσαν στη φωτιά,
έτσι κ' ημείς, αδέρφια, ν' αρπάξωμεν για μια
τ' άρματα και να βγούμεν απ' την πικρή σκλαβιά»».*

Γι' αυτό εξάλλου εξέδωσε και την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου¹², για να δώσει στους σκλαβωμένους πρότυπο ανδρείας, αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας.

Προτρέπει τους σκλαβωμένους Έλληνες στην στροφή 10, πως «τώρα», που ξεκινάει την επανάστασή του, να αρπάξουν τα άρματα κατά του Τυράννου. Το «τώρα» είναι δηλωτικό της χρονικής έναρξης του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του. Δεν εκφράζει ευχολογία, παρά δίνει συγκεκριμένη γραμμή. Να ακολουθήσουν το επαναστατικό σχέδιό του. Ο Ρήγας ήταν ενάντιος στις μετριοπαθείς αντιλήψεις σημαντικών λογίων, (όπως του Κοραή) που υποστήριζαν πως αργότερα μετά πενήντα χρόνια να γίνει η επανάσταση, για να έχουν τάχα μορφωθεί οι σκλαβωμένοι ραγιάδες,

*«Τώρα καιρός για να φανή
ο κάθε είς οπού φρονεί
πως είναι παλληκάρι-
τους Τούρκους ας τρακάρη,
ας σφάξη τους Τυράννους
με χαρά στη φωτιά».*

¹² Η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου του Ρήγα, Βιέννη 797, επανεκδόθηκε από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια και εισαγωγή Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2006.

Σε δύο στροφές, τις 13 και 14, της ενότητας αυτής, ο Ρήγας δείχνει και την Ορθόδοξη χριστιανική αντίληψή του, που έχει συνάφεια και με τα άλλα έργα του, τον *Θούριο* και την *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Συγκεκριμένα, αναφέρει πως η «Ελευθερία» είναι δοσμένη από τον Θεό, «*τιμούν Ελευθερίαν, οπ' έδωκεν ο Πλάστης*», όπως εξάλλου ο ίδιος το διατυπώνει στην *Επαναστατική Προκήρυξη*, που είναι δική του προσθήκη, πως τα φυσικά δίκαια είναι από τον Θεό δοσμένα, «*θεόθεν*» δοσμένα¹³.

Παράλληλα, ο Ρήγας επισημαίνει πως για την επιτυχία της επανάστασης των σκλαβωμένων εκτός από τα υλικά στοιχεία, τα όπλα, «*δουφέκια και καλά σπαθιά*», απαραίτητα είναι ο «*Σταυρός, η πίστις και καρδιά*». Έτσι, με τον συνδυασμό αυτόν, την πίστη στον Σταυρό και τα όπλα, θα γκρεμίσουν την Τυραννία και θα αποκτήσουν την Ελευθερία.

Τονίζει, επί πλέον, στη στροφή 13, πως για να είναι κανείς πιστός χριστιανός και μάλιστα «Ορθόδοξος» θα πρέπει να αρπάξει τα άρματα και να πολεμήσει εναντίον του αλλόθρησκου Τυράννου, για να σώσει το Γένος του. Γι' αυτό και διακηρύσσει πως

*«Όποιος λοιπόν είναι καλός,
Κι ορθόδοξος χριστιανός,
Με τ' άρματα στο χέρι,
ας δράμη σαν ξεφτέρι
το Γένος του να σώση».*

Σημαντική είναι η αναφορά αυτή του Ρήγα στο Γένος, το οποίο κινδύνευε να χαθεί από την συστηματική δράση του αλλόθρησκου κατακτητή, που ακολουθούσε, με τους εξισλαμισμούς, το παιδομάζωμα, τις καταπιέσεις, τη φορολογία, τους αποκεφαλισμούς, τους ανασκολοπισμούς. Αν χαθεί η πίστη θα χαθεί και η ελληνική συνείδηση, η ελληνικότητα. Παρατηρούμε πως ο Ρήγας συνδέει άμεσα την ορθόδοξη πίστη με την ελληνικότητα των σκλαβωμένων. Παρόμοια, δυο δεκαετίες πιο πριν ο Κοσμάς ο Αιτωλός (1714-1779) δίδασκε τους σκλαβωμένους να μείνουν στην ορθόδοξη πίστη τους και ίδρυε ελληνικά σχολεία για την μόρφωση τους, δίνοντας μεγάλη σημασία στη σχέση πίστης και ελληνικότητας¹⁴. (EIKONA 12) Επίσης, ο Ρήγας στο βιβλίο του *Νέος Ανάχαρσις* παρατηρεί πως η αλλοτρίωση, που είχε ήδη επισυμβεί κατά την σκλαβιά, διαπιστώνονταν και από το γεγονός ότι χάθηκαν πολλά ελληνικά ονόματα όπως για παράδειγμα αναφέρει τα ονόματα χορών, και γι' αυτό αναγράφει τα τούρκικα ονόματά τους με την παρατήρηση, «*Αφ' ού εχάσαμεν το παν, συνεχάθησαν και τα ονόματα των χορών*»¹⁵. Επακόλουθο της σκλαβιάς είναι η αλλοτρίωση.

¹³ Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγας Βελεστινλής και το πρώτο Σύνταγμα του Ελληνικού και Βαλκανικού χώρου (1797)», *Πρακτικά Ζ' Συνεδρίου Οι φιλελεύθεροι θεσμοί του Αγώνος της Ελληνικής Επανάστασης*, Ιερά Σύνοδος της Ελλάδος, Ειδική Συνοδική Επιτροπή Πολιτιστικής Ταυτότητας, (18-20 Οκτωβρίου 2018), Αρχονταρίκι, Αθήνα 2019, σελ. 285-314.

¹⁴ Δημητρίου Καραμπερόπουλου, «Η παράλληλη διαφωτιστική δράση του Ρήγα Βελεστινλή και του Κοσμά του Αιτωλού», *Πρακτικά Συνεδρίου, Κοσμάς ο Αιτωλός και Νεοελληνικός Διαφωτισμός στη Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, διοργανωμένο από την Φιλολογική Ιστορική Αρχαιολογική Λαογραφική Εταιρεία Θεσσαλίας, 2 Νοεμβρίου 2019, Λάρισα.

¹⁵ Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις, Βιέννη 1797*, αναστατική επανέκδοση με την επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σελ. 125.

Γ' Ενότητα, 15-18 στροφές. Η τρίτη ενότητα έχει τέσσερις στροφές, στις οποίες Ρήγας εκφράζεται μειωτικά για τους κατακτητές Τυράννους. Θέλει κατ' αυτόν τον τρόπο να δείξει στους σκλαβωμένους ραγιάδες το αβάσιμο της καθιερωμένης αντίληψης, πως ήταν δυνατοί και ανίκητοι, αποτέλεσμα βέβαια από τα τόσα κατασταλτικά, καταπιεστικά μέσα, που ο κατακτητής χρησιμοποιούσε και αναφέρθηκαν παραπάνω,

*«Αυτούς που βλέπετ' αντικρύ,
είναι Κονιάρηδες χοντροί»*

*Ντουτούμικα πλατιά φορούν
χωρίς πιάφι δεν μπορούν,
μια ώρα δεν προσμένουν,
χωρίς καφέ πεθαίνουν».*

Γι' αυτό και αναφωνεί στους σκλαβωμένους,

*«Λοιπόν, τί τους φοβείσθε;
Στη φωτιά, μπρε παιδιά!»,*

προτρέποντας τους *«Κτυπάτε τους Τυράννους».*

Μάλιστα, ο Ρήγας επισημαίνει στη στροφή 18, πως όταν οι σκλαβωμένοι θα ξεσηκωθούν σε επανάσταση τότε οι αντίπαλες δυνάμεις των μωαμεθανών, Τούρκων και Αρβανιτών, θα λουφάξουν,

*«Αρβανιτιά και η Τουρκιά
χάνει και νουν και μυελά·
όταν θα σηκωθήτε
κι απάνω τους χυθήτε,
τρέμουν και ανατριχιάζουν».*

Παρόμοια και στον *Θούριο* (στίχ. 111-114) διατυμπανίζει πως ο σουλτάνος δεν είναι τόσο δυνατός, όπως οι σκλαβωμένοι ραγιάδες νομίζουν, παρομοιάζοντάς τον μάλιστα με λαγό. Και φέρνει ως παράδειγμα τους Γκιρτζιαλήδες, λαό στην περιοχή της Θράκης, που επαναστάτησε και πως δεν μπορεί ο σουλτάνος να τους τιθασεύσει,

*«Ποτέ μη στοχασθήτε πως είναι δυνατός,
καρδιοκτυπά και τρέμε σαν τον λαγό κι αυτός.
Τριακόσιοι Γκιρτζιαλήδες τον έκαμα να διή
πως δεν μπορεί με τόπια, μπροστά τους να εβγή».*

Δ' Ενότητα, 19-32 στροφές. Περιλαμβάνει δεκατέσσερις στροφές του *Ύμνου Πατριωτικού*, και σε αυτές ο Ρήγας μνημονεύει πολλούς κλεφταρματολούς, τριάντα τρεις ονομαστικά, δίνοντας και τα σχετικά χαρακτηριστικά τους¹⁶. Μάλιστα, συμπληρώνει στη στροφή 31, πως εκτός από εκείνους τους κλεφταρματολούς, που ονομαστικά ανέφερε, υπάρχουν και άλλοι πολλοί καπετάνιοι εναντίον του κατακτητή, για την ελευθερία,

*«Κι άλλοι αμέτρητοι πολλοί,
καπιταναίοι τρομεροί
που τρέχουν σα θηρία,
ξεσκίζουν Τυραννία
και θέλουν Λευθερία».*

¹⁶ Σχετικά με την ταύτιση των ονομάτων των καπεταναίων, που ο Ρήγας αναφέρει, ο Παναγιώτης Στάθης ασχολείται συστηματικά και τα αποτελέσματα της έρευνάς του θα τα παρουσιάσει στο προσεχές Η' Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας».

Με την αναφορά σε τόσους κλεφταρματολούς, που εναντιώνονταν στην εξουσία του κατακτητή και διατηρούν διαχρονικά την ελληνική αντίσταση, θέλει να δείξει ο Ρήγας την δυναμική των σκλαβωμένων, που μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης αναπτύχθηκε με την καταφυγή των αδούλωντων Ελλήνων στα βουνά. Με τον *Θούριο* και τον *Ύμνο πατριωτικό* παρακινεί τους σκλαβωμένους να ξεκινήσουν «τώρα» την επανάσταση σύμφωνα με το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, για να αποκτηθεί η ελευθερία. Δίνει μήνυμα αισιοδοξίας, πως είναι δυνατόν να γκρεμίσουν την τυραννία και να αποκτήσουν της λευτεριά, με τις δυνάμεις που διαθέτουν και με το συγκεκριμένο επιτελικό σχέδιό του.

Αρχίζει την ενότητα αυτή απευθυνόμενος στους καπετάνιους των κλεφταρματολών αποκαλώντας τους «ήρωες» και πως είναι καιρός «τώρα» να πολεμήσουν συστηματικά τους «Τυράννους»,

*«Καπιταναίοι αδελφοί,
ήρωες, άνδρες θαυμαστοί,
καιρός είν', πολεμείτε,
Τυράννους μην αφήτε,
τ' αδέλφια μας να γλύσουν
στη φωτιά, μπρε παιδιά».*

Παρομοιάζει τους Μπουκουβαλέους με τον Ηρακλή, τον σημαντικό αυτόν αρχαίο Ήρωα, που διατηρείται διαχρονικά στην συνείδηση των Ελλήνων και που το ρόπαλό του εκπροσωπεί κατά τον Ρήγα την ελληνική δύναμη. Μνημονεύει μεταξύ των άλλων τον Μπότσαρη, τον Βλαχάβα, τον Κοντογιάννη, τον Μάνταλο, τον Κολοκοτρώνη. Και καταλήγει στην ενότητα αυτή πως οι κλεφταρματολοί αψηφούν τους τυράννους θέλοντας να ζουν ελεύθεροι,

*«Αυτοί Τυράννους δεν ψηφούν
κ' ελεύθεροι στον κόσμο ζουν·
πλούτος, ζωή, τιμή τους,
είν' μόνον το σπαθί τους».*

Μάλιστα, οι τελευταίοι στίχοι ήταν χαραγμένοι στο σπαθί του Κοντογιάννη.

Ένα, ωστόσο, ερώτημα της έρευνας είναι, πού ο Ρήγας βρήκε τα τόσα ονόματα των κλεφταρματολών, που μνημονεύει. Υποθέτουμε ότι μάλλον από τον κύκλο των Ελλήνων του Βουκουρεστίου και της Βιέννης, που κατάγονταν από διάφορα μέρη της Ελλάδος, θα συνέλεξε τα ονόματα τους. Στα ανακριτικά έγγραφα, πάντως, δεν μνημονεύεται επαφή με συγκεκριμένους κλεφταρματολούς της Ελλάδος, εκτός βέβαια από μια αναφορά επιστολής του Ρήγα προς τον Κορωνιό, πως είχε επικοινωνία με πολλούς Έλληνες, και διασώζονται οι φράσεις, *«Εκ Βουκουρεστίου γράφουσι μοι οι φίλοι μας Θεσσαλοί, Ηπειρώται και Αθηναίοι· βρυχώνται ως λέοντες· μοι λέγουσιν, ότι δεν είνε καιρός δια βιβλία, αλλά πρέπει ν' αποπλεύσω εις την πατρίδα και να γράψω εις αυτούς την ώραν της αναχωρήσεώς μου, επειδή και αυτοί αναχωρούσι προσεχώς εις την ιδίαν εαυτών»*¹⁷. Πάντως, πολλά δημοτικά τραγούδια αναφέρουν μερικούς από τους μνημονευόμενους κλεφταρματολούς.

Ε' Ενότητα, 33-36 στροφές Ο Ρήγας, για να εμπνεύσει τους συμπατριώτες του Έλληνες, δίνει στις τέσσερις αυτές στροφές συγκεκριμένα πρότυπα από την αρχαία ελληνική ιστορία, τον Μέγα Αλέξανδρο και τον Λεωνίδα, τους οποίους αποκαλεί

¹⁷ Αιμιλίου Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ 73.

«προγόνους». Μάλιστα, τους προσκαλεί να δουν τους απογόνους τους, που είναι αντάξιοί τους, «τώρα», που ξεκινά την επανάστασή του,

«*Αλέξανδρε τώρα να βγής
από τον τάφον, και να ιδής
των Μακεδόνων πάλιν
ανδρείαν την μεγάλην,
πώς τους εχθρούς νικούνε*».

Εξάλλου, ο Ρήγας είχε εκδώσει την ίδια χρονιά και την εικόνα του Μ. Αλεξάνδρου¹⁸ με σκοπό να δώσει στους σκλαβωμένους ένα πρότυπο ανδρείας, αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας.

Στην στροφή 34 απευθύνεται στον Λεωνίδα με τους τριακόσιους του, προσκαλώντας τον να δει τους απόγονους του Σπαρτιάτες, που ρίχνονται στην μάχη εναντίον της Τουρκιάς.

«*Ο Λεωνίδας πού να ζή
με τους τριακοσίους του μαζί,
να ιδή τον Σπαρτιάτη
πώς ρίχνεται σας άτι*». (EIKONA 13)

Προσθέτουμε ότι και ο Διονύσιος Σολωμός¹⁹ στον *Ύμνο εις την Ελευθερίαν*, στροφή 78, παρόμοια με τον Ρήγα, προσκαλεί τον Λεωνίδα να έλθει να δει τους επαναστάτες του '21 πως μοιάζουν τους πρόγονους, τους Τριακοσίους με τον Λεωνίδα,

«*Ω τριακόσιοι! Σηκωθείτε,
και ξανάλθετε σ' εμάς
τα παιδιά σας θέλετ' ιδήτε
πόσο μοιάζουνε μ' εσάς*».

Ο Ρήγας τονίζει πως οι πρόγονοι των σκλαβωμένων «για την Ελευθερίαν / πηδούσαν στην φωτιά», που το επαναλαμβάνει και στον *Θούριο* στίχ. 118. Γι' αυτό και στη στροφή 35 τονίζει πως οι σύγχρονοι Έλληνες θα πρέπει να τους μιμηθούν,

«*Αυτούς κ' εμείς τους θαυμαστούς,
ήρωας κι άλλους εκλεκτούς,
ας μιμηθώμεν τώρα,
μη χάνωμεν την ώρα
στ' είναι πρόγονοί μας*».

Και καταλήγει στην Ε' ενότητα με την προτροπή να μην καρτερούν άλλο, παρά να ριχτούν στην «φωτιά», τον ένοπλο αγώνα της επανάστασης για την λευτεριά, που με το στρατηγικό σχέδιο του ξεκινάει.

ΣΤ Ένότητα. 37-42 στροφές. Τέλος, η έκτη ενότητα αποτελείται από έξι στροφές του *Ύμνου Πατριωτικού*. Με έμφαση ο Ρήγας τονίζει στη στροφή 37, πως η στέρεη απόφαση των σκλαβωμένων για τον ένοπλο αγώνα θα προκαλέσει μεγάλο τρόμο στους «Τυράννους»,

«*Απόφασις και η ορμή,*

¹⁸ Σε μια εποχή, 1797, που όλοι υμνούσαν τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη ως ελευθερωτή των λαών και του έπλεκαν ύμνους (Κοραΐς, Περραιβός, Μαρτελάος κ.ά.), ο Ρήγας δεν έγραψε ούτε ένα στίχο ούτε μια λέξη υπέρ του. Αντίθετα, αυτήν την χρονιά εξέδωσε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου με παρατηρήσεις για την ανδρεία του, δίδοντας έτσι πρότυπο στους σκλαβωμένους για την επανάστασή τους. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, (επιμέλεια-σχόλια), *Ο Μέγας Αλέξανδρος του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.

¹⁹ Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Σολωμός και Ρήγας», περιοδ. *Ακτή*, τεύχ. 129, Λευκωσία, Κύπρου, 2021, σελ. 27-32.

*ανδρεία και η συμβουλή,
Τυράννους δίδουν δρόμον,
μαζί και μέγαν τρόμον».*

Γι' αυτό και στην τροφή 38 προσκαλεί τους σκλαβωμένους «τώρα», που αρχίζει την επανάστασή του, να αρπάξουν τα σπαθιά, τα όπλα, να ξεχυθούν σε όλη την Ελλάδα για να διώξουν τους Τυράννους και να αποκτήσουν την ελευθερία τους,

*«Αρπάξατε τώρα σπαθιά
και τρέξατε σαν τα θηρία».*

Με τον αγώνα της επανάστασής του, «τώρα» που ξεκινάει, θα πέσουν τα κάστρα των Τυράννων και θα λάμψη πάλι ο Σταυρός, όπως εξάλλου το διατυμπανίζει και στον *Θούριο*, στίχ. 123.

Και επί πλέον, ο Ρήγας τονίζει πως στην «φωτιά», στον πόλεμο της επανάστασης, όλα τα έθνη θα δουν την ανδρεία των Ελλήνων και έτσι θα γίνει αιτία να αλλάξουν ιδέα γι' αυτούς,

*«Τα έθνη που δεν μας ψηφούν
Πατρίδα, Γένος ονειδούν
ας ιδωσιν ανδρείαν».*

Συνακόλουθα, θα διαλαλούν «οι Μούσες την ανδρείαν» των επαναστατών, των κλεφταρματολών, πως με πόθο έτρεχαν στη «φωτιά», στον αγώνα της επανάστασης, που καταγράφηκε και στα Δημοτικά μας Τραγούδια.

***

Συνοπτικά τονίζεται πως ο Ρήγας στήριζε τον ένοπλο αγώνα της επανάστασής του στους εμπειροπόλεμους πληθυσμούς των σκλαβωμένων, τους Σουλιώτες, Μανιάτες και τους Κλεφταρματολούς. Γι' αυτό και εκτός από τον *Θούριο* συνέθεσε και τον επαναστατικό παιάνα *Ύμνος Πατριωτικός* στον ήχο της γαλλικής «καρμανιόλας, μουσική που ενθουσίαζε τα επαναστατημένα πλήθη. Με τον παιάνα αυτό απευθύνεται συγκεκριμένα στους πολεμικούς αυτούς πληθυσμούς και τους παρακινεί να ενταχθούν «τώρα» στην επανάσταση του, που ξεκινάει, για το γκρέμισμα της πολύχρονης εξουσίας του τυράννου και την απόκτηση της ελευθερίας των σκλαβωμένων. Αναφέρει ονομαστικά τριάντα τρεις κλεφταρματολούς, με την προσθήκη πως είναι και άλλοι αμέτρητοι πολλοί, που κρατούν την φλόγα της αντίστασης κατά του κατακτητή και πως είναι έτοιμοι για εκδίκηση, για την πολύχρονη σκλαβιά και την απόκτηση της λευτεριάς.

Τονίζεται πως ο Ρήγας, όπως και στον *Θούριο*, το ίδιο και στον παιάνα *Ύμνος Πατριωτικός* δεν απευθύνει έκκληση για βοήθεια στις ξένες δυνάμεις, κάτι πρωτόγνωρο για την μέχρι τότε τακτική, που ακολουθούσαν οι σκλαβωμένοι και συνεχώς έκαναν εκκλήσεις στον Πάπα και τις χριστιανικές αυλές της Ευρώπης, ζητούσαν «άλλα χέρια δυνατά» για την απελευθέρωσή τους, όπως χαρακτηριστικά τους κατηγορεί ο Σολωμός στις πρώτες στροφές του «*Ύμνου εις την Ελευθερίαν*».

Ο *Ύμνος Πατριωτικός* από το βιβλίο του Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών*, τόμ. 2, Αθήνα [1968], σελ.769-776, σύμφωνα με την κερκυραϊκή έκδοση του 1798 του Χριστόφορου Περραιβού και την διαίρεσή μας σε έξι ενότητες.

ΥΜΝΟΣ ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΟΣ

τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅλης τῆς Γραικίας πρὸς ζαναπόκτησιν τῆς αὐτῶν Ἐλευθερίας.
[εἰς τὸν ἦχον τῆς Καρμανιόλας]

1. Ὅλα τὰ ἔθνη πολεμοῦν
καὶ στοὺς Τυράννους τοὺς ὀρμοῦν,
ἐκδίκησιν γυρεύουν
καὶ τοὺς ἐξολοθρεύουν·
καὶ τρέχουν γιὰ τὴν δόξαν
μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

2. Κ' ἐκεῖνα ποὺ ἀποκοτοῦν
ὄ,τι κι ἂν θέλουν ἀποκοτοῦν·
διέτε τὴν Ἰταλίαν,
πῶς πῆρ' ἐλευθερίαν
καὶ τρέχει γιὰ τὴν δόξαν,
μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

3. Ἐτζι κ' ἐμεῖς, ὦ ἀδελφοί,
Νὰ σηκωθοῦμεν μὲ ὀρμή,
ἐκδίκησιν ζητοῦντες,
Τυράννους ἀπολοῦντες,
γιὰ τὴν Ἐλευθερίαν
μὲ χαρὰ, μπρὲ παιδιά!

4. Ὡς πὸτ' ἡμεῖς ὑπομονή,
καὶ νὰ μὴ βγάνωμεν φωνή;
Σά νὰ ἴμαστε δεμένοι,
ζοῦμεν τυραννισμένοι
καὶ καταφρονημένοι·
στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

5. Ὅλα τὰ ἔθνη τὸ θωροῦν,
καὶ πάλ' εὐθὺς τ[ο] ἀποροῦν,
πῶς τέτοια παλληκάρια,
πού ἴναι σὰν τὰ λιοντάρια,
νὰ ζοῦν στὴν τυραννίαν·
στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

6. Λοιπὸν, τινάξατε γιὰ μιά,
τὴν τυραννίαν καὶ σκλαβιά!
Παράδειγμα μᾶς εἶναι,

8. Τώρα καιρὸς εἶναι καλός,
Γιὰ νὰ φανῆ ὁ δυνατός,
Τυράννους νὰ σκοτώσῃ
καὶ χριστιανούς νὰ σώσῃ.
Λοιπὸν, ἄς κινηθῶμεν
Μὲ χαρὰ στὴν Τουρκιά!

9. Ὡς πότε, ἄνδρες ξακουστοί,
Νὰ εἶστε πάντα σφαλιστοί;
Σ' ἐρήμους καὶ στὰ δάση
Κανεῖς δὲν σᾶς τρομάσσει·
ἐβγῆτε καὶ χυθῆτε
στὴν Τουρκιά, μπρὲ παιδιά!

10. Τώρα καιρὸς γιὰ νὰ φανῆ
ὁ κάθε εἷς ὅπου φρονεῖ
πὼς εἶναι παλληκάρι·
τοὺς Τούρκους ἄς τρακάρῃ,
ἄς σφάξῃ τοὺς Τυράννους
μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

11. Τὰ παλληκάρια τὰ καλά
ποτὲ δὲν στέκουν σφαλιστά,
ἀλλὰ μὲ τὴν ἀνδρείαν
τινάζουν Τυραννίαν
καὶ ζοῦν μ' Ἐλευθερίαν
στὸ δουνιά, μπρὲ παιδιά!

12. Ἴδου καιρὸς νὰ δοξασθῆς,
ψυχὴν καὶ σῶμα νὰ σωθῆς,
τ' ἀδέλφια σου νὰ γλύσῃς,
Τυράννους νὰ τζακίσῃς.
Κ' ἐλεύθεροι νὰ ζῶμεν
στὸ δουνιά, μπρὲ παιδιά!

13. Ὅποιος λοιπὸν εἶναι καλός,
κι ὀρθόδοξος χριστιανός,
μὲ τ' ἄρματα στὸ χέρι,

τῶν προπατόρων μνημαί,
καθὼς ἐκεῖνοι ζοῦσαν·
στή φωτιά, μπρὲ παιδιά!

7. Ἄν περπατῆς μέσ' στὰ βουνά,
κ' ἔχῃς συντρόφους τὰ κλαδιά,
κανεῖς δὲν σὲ στιμάρει,
πὼς νὰ 'σαι παλληκάρι.
Ἄλλ' ἔβγα καὶ πολέμει,
Μὲ χαρὰ στή φωτιά!

15. Αὐτοὺς ποὺ βλέπετ' ἀντικρὺ,
εἶναι Κονιάρηδες χοντροί.
Κ' ἐσεῖς, μπρὲ παλληκάρια,
εἶστε σὰν τὰ λιοντάρια.
Κτυπᾶτε τοὺς Τυράννους,
μὲ χαρὰ στή φωτιά!

16. Ντουντούμικα πλατιά φοροῦν,
χωρὶς πλάφι δὲν μποροῦν,
μιὰ ὥρα δὲν προσμένουν,
χωρὶς καφέ πεθαίνουν.
Λοιπὸν, τί τοὺς φοβεῖσθε;
Στή φωτιά, μπρὲ παιδιά!

17. Ἡ προκοπή τους εἶν' αὐτή,
καθὼς ξυπνήσουν τὸ ταχύ,
«ἀνάσουνου» καὶ «ντέρα»,
ὦ, τὴν κακή τους μέρα!
Ὡς πότε τοὺς βαστᾶτε;
Στή φωτιά, μπρὲ παιδιά!

18. Ἀρβανιτιά καὶ ἡ Τουρκιὰ
χάνει καὶ νοῦν καὶ μυελά·
ὅταν θὰ σηκωθῆτε
κι ἀπάνω τους χυθῆτε,
τρέμουν κι ἀνατριχιάζουν.
Στή φωτιά, μπρὲ παιδιά!

19. Καπιταναῖοι ἀδελφοί,
ἥρωες, ἄνδρες θαυμαστοί,
καιρὸς εἶν', πολεμεῖτε,
Τυράννους μὴν ἀφῆτε·
τ' ἀδέλφια μας νὰ γλύσουν.
Στή φωτιά, μπρὲ παιδιά!

20. Νὰ λάμψη πάλιν Λευθεριά,
ὡς ἦτον τότε μιὰ φορά·
κ' ἐσᾶς χρυσᾶς κολόνας

ἄς δράμη σὰν ξεφτέρι,
τὸ Γένος του νὰ σώση
μὲ χαρὰ, μπρὲ παιδιά!

14. Σταυρός, ἡ πίστις καὶ καρδιά,
δουφέκια καὶ καλὰ σπαθιά,
γκρεμίζουν Τυραννίαν,
τιμοῦν Ἐλευθερίαν,
ὅπ' ἔδωκεν ὁ Πλάστης
στὸ δουνιά, μπρὲ παιδιά

22. Μπουκουβαλαῖοι ξακουστοί,
ὁπού 'ναι σὰν τὸν Ἡρακλῆ,
τυράννους Ὀθωμάνους
τοὺς ἔχουν σὰν γαιδάρους·
σὰν τίγρεις γιουρουδίζουν
στή φωτιά, μπρὲ παιδιά!

23. Ὁ Δράκος εἶναι τρομερὸς
κι ὁ Καραῖσκος τολμηρὸς.
Ὅρμουν εἰς τὴν Τουρκίαν
χωρὶς καμμιὰ δειλίαν,
σκοτώνουν τοὺς Τυράννους,
μὲ χαρὰ στή φωτιά!

24. Χριστάκης τώρα εἶν' καλὸς
καὶ ὁ Μπλαχάβας δυνατὸς.
Ἄν βγάλουν τὰ σπαθιά τους,
ἀλί 'πὸ τὴν Τουρκιά τους,
ζητοῦντες Λευθερίαν
μὲ χαρὰ στή φωτιά!

25. Ὁ Λάζος καὶ ὁ Κομπολῆς,
Μπασδέκης καὶ ὁ Κωνσταντῆς,
Ταπάκης καὶ Γκιθώνας,
νὰ ζοῦν εἰς τοὺς αἰῶνας,
εἶν' ἄνδρες ξακουσμένοι
στὸ δουνιά, μπρὲ παιδιά!

26. Σταθάς, Στερνάρης κι ὁ Παππούς,
κι ὁ Κοντογιάννης πού ἀκοῦς,
ὡς ταῦροι αὐτοὶ μουγγρίζουν,
Τυράννους φοβερίζουν,
πατοῦν τὴν Τυραννίαν
μὲ χαρὰ, μπρὲ παιδιά!

27. Ὁ Βαρνακιώτης εἶν' φρικτὸς
καὶ ὁ Μιχάλης φοβερὸς,
Τζιανάκας καὶ Νικόλας,

σᾶς κάμουν εἰς αἰῶνας,
 νὰ εἶστε διὰ μνήμην.
 Στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

21. Ὅσ' ἄστρα ἔχει ὁ οὐρανὸς
 κι ὅσες φωτιές ὁ κεραυνός,
 τόσες φορές ὁμοίως
 ὁ Μπότζαρης ἀνδρείως
 ἐνίκησε μὲ δόξαν
 τὴν Τουρκία, μπρὲ παιδιά!

29. Νικολακαῖοι τρομεροὶ
 καὶ ὁ Καγκιούζης πολεμεῖ·
 διέτε τὸν Ζαχαρία
 πῶς τρώγει τὴν Τουρκία,
 τὸ Γένος γιὰ νὰ σώσουν,
 μὲ χαρὰ, μπρὲ παιδιά!

30. Ὁ Χρυσαντάκης κι ὁ Γιαννής,
 Τζοβάρας καὶ ὁ Τζιαμπαλής·
 διῆς τὸν Κολοκοτρώνη
 πόσους ἐχθροὺς σκοτώνει·
 καὶ τρέχουν σὰ θηρία
 μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

31. Κι ἄλλοι ἀμέτρητοι πολλοί,
 καπιταναῖοι τρομεροί,
 ποὺ τρέχουν σὰ θηρία,
 ξεσχίζουν Τυραννία
 καὶ θέλουν Λευθερία.
 Στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

32. Αὐτοὶ Τυράννους δὲν ψηφοῦν
 κ' ἐλεύθεροι στὸν κόσμον ζοῦν·
 πλοῦτος, ζωὴ, τιμὴ τους,
 εἶν' μόνον τὸ σπαθὶ τους!
 Καὶ τρέχουν γιὰ τὴν δόξαν
 μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

33. Ἀλέξανδρε, τώρα νὰ βγῆς
 ἀπὸ τὸν τάφον, καὶ νὰ ἰδῆς
 τῶν Μακεδόνων πάλιν
 ἀνδρείαν τὴν μεγάλην,
 πῶς τοὺς ἐχθροὺς νικοῦνε,
 μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

34. Ὁ Λεωνίδα ποῦ νὰ ζῆ
 μὲ τοὺς τριακόσιους του μαζί,
 νὰ ἰδῆ τὸν Σπαρτιάτη
 πῶς ρίχνεται σὰν ἄτι·

νὰ ἔχουν χρυσοὺς αἰῶνας,
 ποτέ τους δὲν φοβοῦνται
 τὴν Τουρκία, μπρὲ παιδιά!

28. Τζαχίλας, Ψείρας, κι ὁ Κονιός,
 Δημόκας καὶ ὁ Κατζαρός,
 ὁ Μάνδαλος καὶ Φώτης,
 Τυράννων εἶν' διώκτης.
 Αὐτοὶ πάντα νικοῦνε
 μὲ χαρὰ τὴν Τουρκία!

36. Αὐτοὶ ἐζοῦσαν στὸ δουνιά,
 μισοῦντες τὴν κακὴ σκλαβιά·
 γιὰ τὴν Ἐλευθερίαν
 πηδοῦσαν στὴν φωτιά.
 Λοιπὸν, τί καρτεροῦμεν;
 Στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

37. Ἀπόφασις καὶ ἡ ὀρμή,
 ἀνδρεία καὶ ἡ συμβουλή,
 Τυράννους δίδουν δρόμον,
 μαζὶ καὶ μέγαν τρόμον.
 Λοιπὸν, ἀγριωθῆτε,
 μὲ χαρὰ στὴν Τουρκία!

38. Ἀρπάξατε τώρα σπαθιά
 καὶ τρέξατε σὰν τὰ θερία.
 Χυθῆτε στὴν Γραικίαν,
 βγάλτε τὴν Τυραννίαν
 καὶ δότε Λευθερίαν,
 μὲ χαρὰ, μπρὲ παιδιά!

39. Λόγγοι, βουνὰ καὶ λαγκαδιές,
 ἄς ἑστράψουνε ἀπὸ φωτιές·
 φωνές, φόβους καὶ τρόμους
 γεμίσατε τοὺς δρόμους·
 νὰ διῶξετε τοὺς Τυράννους
 μὲ χαρὰ, μπρὲ παιδιά!

40. Νὰ λάμψη πάλιν ὁ Σταυρός,
 ἄς ἔρχεται τώρα ὀμπρός,
 νὰ ἰδῶσι τὰ ἄστρα
 τοὺς πύργους καὶ τὰ κάστρα
 νὰ πέφτουν τῶν Τυράννων
 στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

41. Τὰ ἔθνη ποὺ δὲν μᾶς ψηφοῦν,
 Πατρίδα, Γένος ὄνειδοῦν,
 ἄς ἰδῶσιν ἀνδρεία

τρώγει, πατεῖ, ξεσχίζει
τὴν Τουρκιά, μπρὲ παιδιά!

35. Αὐτοὺς κ' ἡμεῖς τοὺς θαυμαστοὺς
ἥρωας κι ἄλλους ἐκλεκτοὺς
ἄς μιμηθῶμεν τώρα,
μὴ χάνωμεν τὴν ὥρα,
ὄτ' εἶναι πρόγονοί μας.
Στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

κι ἄς λάβωσι δειλίαν,
νὰ πέσουν, νὰ σπαράξουν,
στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

42. Ν' ἀρχίσουν τώρα νὰ λαλοῦν,
μὲ ὄργανα νὰ κελαδοῦν
οἱ Μοῦσες τὴν ἀνδρείαν μας,
τώρα στὴν Λευθερίαν μας·
πῶς τρέχομεν μὲ πόθον
καὶ χαρὰ στὴ φωτιά!

Η πρώτη προσωπογραφία του Ρήγα Βελεστινλή. Βλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, *Μελέτες περί Ρήγα Βελεστινλή. 30 χρόνια (1990-2020)*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2020, σελ. 631-638.

Το άρθρο δημοσιεύθηκε στο *ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ*, τόμ. 81, 2022, σελ. 280-283.